

Mediteran,»*Naše teme*«, broj 5, Zagreb 1989, 979—1095

DAMIR AGIČIĆ

Filozofski fakultet, Zagreb, SFRJ

Tematski blok časopisa »Naše teme«, broj 5/1989, posvećen je velikanu francuske i svjetske historiografije 20. stoljeća Ferdinandu Braudelu.¹ Izbor tekstova sačinili su Drago Roksandić i Petar Strpić, a tekstove su preveli Željko Klaić (s francuskoga) i Mica Desnica (s talijanskoga).

Prvi tekst, koji je redakcija nasloвила »Mediteran i mediteranski svijet« (979—1037), prijevod je prvog dijela prvog poglavlja šestog izdanja Braudelove knjige »La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II«, Armand Colin, Paris 1985.

Zanimljiva je historija nastanka te knjige. Još 1922. godine zamislio je Braudel istraživanje političkog okreta Španjolske od Sredozemlja prema Atlantiku u vrijeme Filipa II. Počeo je raditi u duhu tradicionalne historije, ali su ga istraživanja po arhivima, osobito dubrovačkom, ideje i utjecaj Luciena Febvrea, te okolnosti rada izvan Evrope i ratnog zarobljeništva (1940—1945) odvele na sasvim nove putove. Radeći 1935. godine u »čudesnom« dubrovačkom arhivu, Braudel je prvi put spoznao da su trgovački brodovi plovili do Crnog mora i izvan Gibraltara i tada je počeo shvaćati Mediteran kao cjelinu. Febvre je prilično utjecao na Braudela, a osobito kada mu je predložio da, umjesto zanimljive teme *Filip II. i Mediteran*, radi nešto još bolje: *Mediteran i Filip II*. Više od deset godina rada izvan Evrope (u Alžiru i Brazilu) omogućilo je Braudelu da o Španjolskoj i Evropi stekne nove spoznaje. U ratnom zarobljeništvu Braudel je pisao dijelove svoje disertacije i tamo je, kako sâm kaže, počeo odbacivati pojedinačni događaj i usvojio »gledište Boga oca«, kojem jedna godina ne znači ništa, a stoljeće je tren oka. Tako se ispod kratke, događajne povijesti pojavilo shvaćanje o dugoj, »gotovo nepokretnoj« povijesti, koja se kreće polagano. Tekst disertacije Braudel je završio 1947, a knjiga je tiskana dvije godine kasnije i

¹ Usp. tekstove M. Gross: *Historijska znanost, Razvoj, oblik, smjerovi*, Zagreb 1980, 197—199 i 353—356; O osnovnim metodološkim problemima historijske znanosti na kraju sedamdesetih godina, *Časopis za suvremenu povijest*, 1/1980, 97—112, posebno 97—100 (tekst je dodatak spomenutom drugom izdanju knjige M. Gross); Braudel i Vilar — dva predstavnika francuske historije, ČSP, 2/1983, 93—97, posebno 93—95 (komentar uz tekst F. Braudela »Historija i društvene nauke. Dugo trajanje«, 99—122); Brodelijanski svijet, *Historijski zbornik*, XXXIX (1), 1986, 253—262.

izazvala je silne odjeke — potpunog odobravanja i žestokog osporavanja. Drugo izdanje knjige Braudel je znatno preuređio i ono se pojavilo 1966. godine.

Najviše zanimanja izazvala je Braudelova koncepcija triju društvenih vremena koja izučava historičar: »geografsko« vrijeme ili »strukturalna historija«, zatim društveno vrijeme ili »konjunkturalna historija« i, na kraju, kratko vrijeme, vrijeme »događaja«. Potonje vrijeme, vrijeme pojedinačnih događaja, bilo je predugo jedino vrijeme historičara smatra Braudel. Iznad događaja otkrivaju se ciklusi, usponi i padovi u ekonomskom životu. To vrijeme je na sredini između vremena događaja i vremena »dugog trajanja«, a za njegovo označavanje Braudel je posudio iz ekonomije pojam »konjunktura«. Vrijeme je dugog trajanja »gotovo nepokretno« vrijeme čovjeka i njegove okoline. Njegovo je protjecanje gotovo nezamjetljivo, tako da njegova apsolutizacija i odbacivanje drugih dvaju vremena mogu dovesti do toga da predmet historije postane ahistoričan. U svojoj knjizi Braudel nije odgovorio na problem kako povezati strukture »dugog trajanja« s brzo promjenljivim činjenicama. Kritičari su ga optuživali da nije uspio načiniti sintezu sva tri vremena, nego da je njegova knjiga niz odličnih ali slabo povezanih eseja.

Braudel je bio izvrstan organizator ustanova za promociju svojih ideja. Budući da je bio odbačen od akademskih krugova, morao se snalaziti na drugim mjestima. Uporište je našao u Collège de France, pod čijim je okriljem, zajedno s L. Febvreom, oživio djelatnost VI. odsjeka praktične škole (Ecole pratique des hautes études). Godine 1949. postao je urednik »Anala« (upravo u godini kada se navršavala njihova dvadeseta godišnjica) i od njih stvorio najpoznatiji historijski časopis. Na stranicama »Anala« svoje su priloge objavljivali brojni historičari i pripadnici drugih društvenih znanosti, tražeći put ka novim metodama u izučavanju čovjeka i njegove prošlosti. Godine 1963. Braudel je osnovao još jednu ustanovu za promociju svojih ideja — »Kuću znanosti o čovjeku« (Maison des sciences de l'homme). Zahvaljujući tim ustanovama sve se više širila Braudelova »nova« historija i postepeno osvajala francuska sveučilišta. Braudel je od »pobunjenika« protiv tradicionalne historije došao do pozicije da se na njegovu »školu« gleda potkraj šezdesetih godina kao na establishment. Zbog toga se počeo povlačiti s rukovodećih položaja. Prvo je, 1969. prepustio uredništvo »Anala«, zatim je 1970. dao ostavku na pročelnništvo VI. odsjeka, a 1972. povukao u mirovinu. Međutim, zadržao je upravu nad »Kućom znanosti o čovjeku«. Aktivan je bio u znanstvenim krugovima sve do smrti, 28. XI 1985. Imao je toliko radne energije da je mjesec dana pred smrt sudjelovao na međunarodnom skupu »Dani Fernanda Braudela« u Châteauvallonu.

U prvom poglavlju svoga djela, koje je svojevrsan obrazac geohistorije, Braudel daje geografsku sliku Mediterana. On zanemaruje »autonome svjetove« pet središnjih poluotoka i opisuje njihovu geografsku sličnost: svi se dijele na visoke planine, visoravni i nizine. Svoje »putovanje« mediteranskim svijetom Braudel započinje u planini, među gorštacima, spušta se na visoravni, prigorja i podbrežja i dolazi u nizine. Na kraju poglavlja govori o problemima izdiga i nomadskog stočarenja.

Pri razmatranju planine, Braudel uzima u obzir i fizičke i populacijske značajke: nije dovoljno samo odrediti granicu nadmorske visine, nego treba voditi računa i o populacijskim granicama. Prihvata definiciju da su »planine siromašne oblasti Mediterana, njegovi rezervati proletarijata« kao, uglavnom, točnu, iako u 16. stoljeću ima siromašnih oblasti i ispod 500 metara nadmorske visine, što je

fizička granica planine, isto kao što ima bogatih krajeva iznad te granice (983). U tim siromašnim planinskim krajevima prevladavaju rastrkana sela. Religija se u njih probijala teško i polagano, a, uglavnom, ostali su izvan društvenog, političkog, privrednog i pravosudnog sistema feudalnog poretka. Zbog svega toga, u planinskim se svjetovima razvio poseban tip gorštačke slobode. Pa ipak, i unatoč toj slobodi, ljudi planine silazili su u nizine i gradove. Tamo se pred njima dizala jedna socijalna i kulturna barijera, bili su sumnjičeni i ismijavani od gradskog stanovništva, kao i od seljaka u nizini. Najznačajniji je tip gorštačke dijasporne silazak na nizinske pašnjake, ali njime se Braudel detaljnije bavi na kraju toga poglavlja. Ostali tipovi, osim »vojnih« migracija, nisu bili tako široki ni pravilni i naziru se, uglavnom, u pojedinačnim slučajevima.

Iz visokih planina Braudel se preko polugorja (visoravni, prigorja i podbrežja) spušta u nizinu, koja je često znala prevariti čovjeka u pogledu svoje uloge. Mnogi putopisci svjedoče kako ih je »razvedrila draž toplih ravnica koje izgledaju tako gostoljubivima«, kaže Braudel, ali samo izgledaju, jer je njihovo zaposjedanje bilo dugotrajno, često nepotpuno i prolazno (1007). Kultiviranje velikih mediteranskih nizina bio je skup pothvat i sastojalo se od rješavanja trostrukog problema: trebalo je obuzdati plavljenja, isušiti močvare i iskorijeniti malariju. Melioracije su započele već u 15. stoljeću i potencirali su ih gradovi, čije je stanovništvo bilo u neprestanom porastu i koje je tako dobivalo nova zemljišta. Kao najjasniji primjer postupnog osvajanja nizine naveo je Braudel primjer osvajanja Lombardije. Mediteranske su nizine ostale u vlasništvu feudala i bogatih, koji su financirali njihovo uređivanje, i po tome se razlikuju od krčevina sjeverne Evrope i Amerike, za čija osvajanja nisu bila potrebna velika financijske sredstva. Međutim, postoje i iznimke, npr. Campagna, Valencija, Russillon i dr., u kojima su prevladavali sitni i srednji posjedi.

Na kraju toga teksta Braudel se bavi problemima izdiga i nomadskog stočarenja, tj. redovitog seljenja ljudi i stoke, što je bilo jedno od bitnih obilježja mediteranskog svijeta. Geografi razlikuju nekoliko vrsta izdiga, kaže Braudel: »normalan« je izdig seljenje sa zimskih pašnjaka u nizinama na ljetne pašnjake u planinama, a »obratani« izdig događa se kada stoka i pastiri silaze sa suviše hladne planine u nizinu i uvijek se sukobljavaju sa zemljoradnicima u njoj. Treći tip, mješoviti izdig, manje je značajan. Za razliku od toga sezonskog napuštanja stalnih sela, u kojima ostaju starci, žene i djeca, nomadsko stočarenje sa sobom vuče sve, pa čak i nastambe, na velike udaljenosti i ono je starije od izdiga.

Braudel je bio izraziti erudit, poznao je veoma obimnu literaturu o Sredozemlju i brojne arhivske dokumente. Nije se koristio samo historiografskom literaturom, nego i geografskom, književnopovijesnom i književnom, sociološkom, ekonomskom i drugim djelima. Braudelov tekst brzo se čita, jer je zanimljiv, pun novih podataka i ideja o povijesti. Ostaje nam samo poželjeti da se i u nas napokon pojavi prijevod »Sredozemlja i sredozemnog svijeta u epohi Filipa II«, pa makar i s više od četrdeset godina zakašnjenja.

Naredna dva teksta u »Našim temama« uzeta su iz knjige »Lire Braudel«, Editions la Découverte, Paris 1988: Thierry Paquot, »Poziv na povijest« i Immanuel Wallerstein, »Braudel — čovjek okolnosti«.

U svom kratkom tekstu Paquot ističe da u Braudelovoj metodi i njegovim radovima najznačajniju ulogu igra vrijeme i da je njegova zasluga što je spojio prostornu i vremensku dimenziju povijesti.

Wallerstein u procjeni Braudela i njegova djela polazi od ovog problema: kako promatrati Braudelovu pobjedu nad dominantnom ideologijom unutar establishmenta u Francuskoj i svijetu, i kako ocijeniti činjenicu da je tom pobjedom stvoren novi establishment kojem je na čelu bio Fernand Braudel? Na to pitanje odgovara koristeći se Braudelovom koncepcijom triju društvenih vremena — struktura, okolnosti, događaji, jedino što ne ide tim redoslijedom, nego ga mijenja: događaji, struktura, okolnosti. Wallerstein smatra kako bi takav raspored, da ga je Braudel primijenio u svom »Sredozemlju«, učinio tu knjigu još uvjerljivijom.

Nakon što je opisao najvažnije događaje iz Braudelova života, Wallerstein objašnjava strukturu u kojoj su se pojavile okolnosti povoljne za Braudela. Tu strukturu, koja je trijumfiralna na sredini prošlog stoljeća, nazvao je »univerzalizirajuće-sektorizirajuća misao«. Unutar te struje mišljenja postoje brojne varijante, ali ono što im je svima zajedničko jest: 1. put spoznaje ide od posebnog k apstraktnom (univerzalizirajuća misao); 2. različiti »sektori« znanja imaju posebne putove, održavajući odvojene ali paralelne procese realnog svijeta (sektorizirajuća misao). Postoje dvije glavne struje univerzalizirajuće misli: jedna, koja se razvila u Velikoj Britaniji, smatra da se polazeći od opisa empirijske stvarnosti indukcijom dolazi do apstraktnih zakona, a druga, koja pripada Njemačkoj, smatra da se ne može ići dalje od opisa. Sektorizirajuća misao, pak, dovela je do stvaranja različitih disciplina na području društvenih znanosti. Njezina je svrha negativna, jer ona »onemogućuje da analiza ikada promatra cjelinu i da ikada prosuđuje dijalektički tok povijesnog svijeta« (1044). Opažanje dubljih struktura na kojima počiva sustav svijeta time je otežano, ali ne i onemogućeno, jer se »univerzalizirajuće-sektorizirajućoj misli« suprotstavljaju tri pokreta otpora: Staatwissenschaften (državne znanosti) u Njemačkoj, škola oko »Anala« i marksizam.

Prvi pokret otpora, Staatwissenschaften, naglašava da se britanski model liberalizma i slobodne trgovine ne mora svugdje prihvatiti. U njemu se naglašava središnja uloga državne strukture u suvremenom svijetu. Pristaše toga pokreta nastoje identificirati nacionalne i strukturalne posebnosti. Njihovi su ključni termini Nationalökonomie (nacionalna ekonomija) i Volkswirtschaft (narodno gospodarstvo).

Drugi je pokret otpora škola oko »Anala«, tj. časopisa »Annales d'histoire économique et sociale«, koji su 1929. pokrenuli Lucien Febvre i Marc Bloch. Analisti zagovaraju kvantitativno izučavanje povijesti, zahtijevaju stapanje historije s društvenim znanostima i »strukturalnu historiju« nasuprot »historicističkoj historiji«. Budući da u toj školi postoji »dosta velika doza nacionalizma«, njezini su značajni predstavnici samo Francuzi, kaže Wallerstein.

Treći je pokret otpora marksizam, koji se razvijao izvan sveučilišta i u okviru antisistemskih pokreta radničke klase. Za Marxa je ljudsko ponašanje društveno a ne individualno, ono je ukorijenjeno u povijesti i podložno strukturalnoj analizi.

Nakon drugoga svjetskog rata Staatwissenschaften nestaje sa scene, škola oko »Anala« je na vrhuncu, a marksizam ulazi u novu fazu. To su okolnosti u koje treba smjestiti Braudelovo djelo. U razdoblju 1945—1968. dolazi do, kako kaže Eric Hobsbawm, »neobičnog stjecaja kroz ekonomsku povijest« između marksizma i analističke škole. Wallerstein objašnjava kako je došlo do te suradnje između marksista i analista i s kojim intenzitetom u pojedinim zemljama.

Oko 1967. okolnosti se mijenjaju: okončana je ekonomska ekspanzija i dolazi do ekonomske stagnacije. Jedan je od odraza te promjene politička kriza 1968. godine. U tom razdoblju počinju se nazirati 'novi' »Anali« i »novi« marksizam, a suradnja među njima pomalo prestaje. Wallerstein smatra da u nekim oblastima 'novi' »Anali« uopće nisu novi, nego su dalje razvili neke tradicionalno interesantne teme »Anala« i da se osjeća sve jači afinitet prema strukturalističkoj antropologiji i psihohistoriji. Što se tiče marksizma, Wallerstein kaže da se, s jedne strane, množe marksističke »hereze«, a s druge, marksistima više nije potrebno ni pokriće ni pomoć škole oko »Anala«. Za razliku od »Anala«, za koje sumnja da će preživjeti sadašnje okolnosti, Wallerstein pretpostavlja da će marksizam postati »univerzalni svjetonazor« sadašnjeg i budućeg vremena.

Alberto Tenenti u članku »Domene dugog trajanja kod Fernanda Braudela« (1053—1060) ističe da Braudel nije dao prave mjere onoga što uključuje u vrijeme dugog trajanja, a da to nije ni namjeravao. U njega je važno da, osim događaja, u svom razmatranju uzima u obzir i »tipove zbilje«, koji se protežu desetljećima, stoljećima i tisućljećima, kaže Tenenti. Kao i ostali vodeći analisti, i Braudel nije bio naklonjen teorijskom razjašnjavanju svojih teza.

Među trajanjima postoji određena hijerarhija — od događaja na najnižoj stepenici do dugog trajanja na najvišoj. Braudel je pridavao neznatno značenje događaju i potcjenjivao je čovjeka kao njegova aktera, ali je zato veličao ljude kao tvorce institucija, sustava mišljenja, civilizacija. Budući da je glavnim predmetom povijesti smatrao odnose čovjeka i prirode i međusobne ljudske odnose, Braudel se prvenstveno zanimao geopolitičkim i ekonomskim fenomenima i fenomenima materijalnog života. Na takav pristup povijesnim problemima utjecala je Braudelova bliskost s francuskom geografskom školom.

Postepeno je u Braudelovu djelu sve značajnije mjesto zadobivao pojam strukture. Tim pojmom označio je zbilje vrlo dugog i dugog trajanja. Međutim, ono na čemu se taj »metodološki kreativan povjesničar«, kako ga je označio na jednom mjestu Tenenti, nije dovoljno zadržao, jest razlika među tipovima dugog trajanja. Npr., dugo trajanje je i geološko vrijeme, i Aristotelova znanstveno-filozofska misao, i model kapitalizma. Dok prvo traje milijune godina, drugo dvije tisuće, treće traje svega nekoliko stoljeća.

Na kraju ovog tematskog dijela »Naših tema« (1061—1095) objavljene su diskusije s okruglog stola o Mediteranu, koji je održan na znanstvenom skupu »Dani Fernanda Braudela« u Châteauvallonu, 18—20. X 1985. Razgovor je vodila Christine Ockrent, a sudjelovali su brojni znanstvenici. Aktivno je sudjelovao i Braudel. Materijali sa skupa tiskani su u knjizi »Une leçon d'histoire de Fernand Braudel«, Arthaud-Flammarion, Paris 1986.

Raspravljalo se o različitim interesantnim temama: o stvaranju mediteranskih kultura; o ulozi biologije u povijesnim istraživanjima, osobito dugog trajanja; o različitim epohama u mediteranskoj povijesti — bizantskoj, islamskoj, o 19. i 20. stoljeću; o značenju galije na mediteranskom prostoru; o odnosu Mediterana, Atlantskog oceana i Evrope i dr.

Braudel je dao kratak uvod i odgovarao na različita pitanja. Tako je na pitanje kako bi danas napisao svoje »Sredozemlje«, odgovorio da je vrlo teško dati točan odgovor. »Trebalo mi je dvadeset i pet godina da napišem taj prvi *Mediterran*, barem petnaest godina da ga zaboravim, a danas sam ga potpuno zaboravio«, kaže Braudel. Kada bi danas pisao istu knjigu, počeo bi od još ranijeg

vremena, od 12. ili 11. stoljeća. I opet bi mu trebalo oko dvadeset i pet godina da je završi. A to nije moguće.

Braudelu je postavljeno i pitanje je li mu bliža poredbena historija od tradicionalne. Odgovorio je potvrdno i naglasio da poredbena historija za njega znači »povijest u trajanju« i da bez primjene poredbene metode nije moguća znanstvena historija. Naravno, ne smiju se uspoređivati događaji, nego dugo trajanje.